

UOT 658.151

AZƏRBAYCANIN ƏLVAN METALLURGIYA SƏNAYESİNDƏ MALİYYƏ VƏZİYYƏTİNİN RİSK YÖNÜMLÜ DİAQNOSTİKASI VƏ PROQNOZLAŞDIRILMASI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

A.C.Səfərli*Azərbaycan Texniki Universiteti**E-mail: arzu.safarli@aztu.edu.az*

Açar sözlər: Bazar münasibətləri, maliyyə riskləri, risk yönümlü diaqnostika, proqnozlaşdırma

Xülasə. Məqalədə tədqiqat obyekti olaraq seçilmiş Azəralüminium MMC-nin maliyyə risklərinin idarə olunması sistemi seçilmiş və burada müəssisənin maliyyə vəziyyətinin risk yönümlü diaqnostikası və proqnozlaşdırılmasında mövcud vəziyyətə istinad edərək onun qarşılaşa biləcəyi mümkün maliyyə risklərinin əvvəlcədən proqnozlaşdırılması və onların idarə edilməsində qabaqlayıcı tədbirlər üzrə əməli xarakterli təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır.

Müasir bazar münasibətləri şəraitində beynəlxalq əməkdaşlığın güclənməsi, elmi-texniki tərəqqinin intensivləşməsi və kommunikasiya sistemlərinin sürətli inkişafı fonunda qloballaşma proseslərinin genişlənməsi və dərinləşməsi dünya, regional və daxili əmtəə və xidmətlər bazarlarında rəqabətin kəskinləşməsinə səbəb olur. Bu isə öz növbəsində liberal bazar münasibətlərinə əsaslanan açıq iqtisadiyyata malik hər bir ölkədə əsas təsərrüfat subyektləri kimi çıxış edən müəssisələr üçün risklərin artmasını şərtləndirir və onların idarə olunmasını zərurətə çevirir. Araşdırmalar [1, 5] göstərir ki, son illərdə Azərbaycanda maliyyə risklərinin idarə olunmasına maliyyə sektorunda diqqət artsa da iqtisadiyyatın real sektorunda maliyyə risklərinin idarə olunmasına hələ də lazımı diqqət yetirilmir və bu da real sektorda fəaliyyət göstərən bir çox müəssisələrin zərəərə düşməsinə və ya az gəlir əldə etməsinə səbəb olur.

Müvafiq istiqamətdə elmi ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, risklərin, o cümlədən maliyyə risklərinin mahiyyəti, təsnifatı, yaranma səbəbləri və onların idarə olunması problemləri həm ölkəmizdə və həm də xarici ölkələrdə dərc olunmuş çoxsaylı elmi nəşrlərdə öz əksini tapmışdır. Amma bu sahədə aparılan tədqiqat işlərinin əhəmiyyətini azaltmadan, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda istehsal və xidmət müəssisələrində maliyyə risklərinin idarə olunmasında müasir yanaşmaların tətbiqi üzrə metodoloji və metodiki əsasların hazırlanması hələ də həllini gözləyir. Elə bu səbəbdəndir ki, bizim işdə tədqiqat obyekti kimi seçilmiş “Azəralüminium” MMC-nin maliyyə risklərinin idarə olunması məsələsi də indiyə qədər sistemli yanaşma əsasında kompleks şəkildə xüsusi tədqiqat predmeti kimi araşdırılmamış və kifayət qədər öyrənilməmişdir.

Bütün bu qeyd olunanlar təqdim olunan tədqiqat işinin mövzusunun nə qədər aktual bir mövzu olduğunu şərtləndirir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin risk yönümlü diaqnostikası və proqnozlaşdırılmasının başlıca məqsədi mövcud vəziyyətə istinad edərək onun qarşılaşa biləcəyi mümkün maliyyə risklərinin əvvəlcədən proqnozlaşdırılması və onların idarə edilməsində qabaqlayıcı tədbirlər üzrə əməli xarakterli təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin risk yönümlü diaqnostikası və proqnozlaşdırılması mexanizmi sxematik olaraq şəkil 1-də təsvir olunmuşdur.

İşin yerinə yetirilməsi zəmanə maliyyə risklərinin idarə olunmasının nəzəri-metodoloji və praktiki məsələləri tədqiq edilmişdir. Elmi ədəbiyyatlarda [6, 11] müəssisənin qarşılaşdığı maliyyə riskləri, onların yaranma səbəbləri və qiymətləndirilməsi ilə bağlı şərh olunmuş nəzəri-metodoloji əsaslardan da görüldüyü kimi, müəssisənin fəaliyyətində bir çox daxili və xarici mühit amillərinin təsiri altında çoxsaylı və müxtəlif xarakterli maliyyə riskləri yarana bilər. Buna görə də hər hansı bir müəssisədə maliyyə vəziyyətinin risk yönümlü diaqnostikası və proqnozlaşdırılması zamanı sistemli yanaşma metoduna üstünlük verilməli və təhlilin kompleksliliyi təmin olunmalıdır.

Mexanizmin formalaşdırılması əsasları	
İnzibati-hüquqi əsaslar	Təşkilati əsaslar
İqtisadi əsaslar	Metodoloji əsaslar (prinsiplər)
Diagnostikanın elementləri	
Likvidlik və ödəmə qabiliyyətinin diaqnostikası	Müəssisənin dəyərinin diaqnostikası
Maliyyə müstəqilliyinin diaqnostikası	Məhsulun maya dəyərinin diaqnostikası
Biznes fəaliyyətinin diaqnostikası	Müəssisənin əmək resursları ilə təminatının səmərəliliyinin diaqnostikası
Mənfəətliliyin diaqnostikası	İstehsalın texniki və texnoloji bazasının diaqnostikası
Səhmlərin buraxılışının və dövriyyəsinin səmərəliliyinin diaqnostikası	Maliyyə nəticələrinin diaqnostikası
Pul axınının diaqnostikası	İqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin diaqnostikası
Məhsulun keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin diaqnostikası	İnvestisiya səmərəliliyinin diaqnostikası
Diagnostika və proqnozlaşdırma alətləri	
Strateji planlaşdırma	Taktiki planlaşdırma
Büdcələşdirmə	Proqnozlaşdırma
Monitorinq	Kontrolinq
İdarəetmə uçotu	Nəzarət
Tənzimləmə	Maliyyə təhlili
Mühasibat və maliyyə uçotu	
Diagnostika və proqnozlaşdırma üsulları	
Kəmiyyət (indeks, balans, mütləq və nisbi qiymətlər, eliminasiya, zaman sıraları) üsulları	Maliyyə və iqtisadi təhlil (üfqi və şaquli təhlil əmsalları, trend, müqayisəli təhlil və s.) üsulları
Keyfiyyət (əhatə dairəsi, struktur təhlili və s.) üsulları	İqtisadi-riyazi (amil təhlili, klaster analizi, simulyasiya modelləşdirməsi və s.) üsulları
Diagnostika və proqnozlaşdırmanın mərhələləri	
Diagnostikanın məqsədinin müəyyən edilməsi	İnformasiyanın toplanması və emalı
Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili	Risqlərin və səbəblərinin müəyyən edilməsi
İnkişaf perspektivlərinin müəyyənəndirilməsi	Maliyyə vəziyyətinin proqnozlaşdırılması
Vəziyyətin sabitləşdirilməsi və yaxşılaşdırılması yolları və üsullarının seçilməsi	Qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsinə nəzarətin təşkili

Şəkil 1. Müəssisənin maliyyə vəziyyətinin diaqnostikası və proqnozlaşdırılması mexanizmi

Kompleks təhlil zamanı, ilk növbədə, cari, operativ və strateji təhlilin aparılmasının sərhədləri müəyyən edilməlidir. Cari təhlil aylıq, rüblük və illik məlumatlar əsasında və dövr başa çatdıqda aparılmalıdır. Operativ təhlil materialların ümumiləşdirilməsi ilə fasiləsiz olaraq gündəlik, həftəlik və ionicünlük müddətlərdə icra edilməlidir. Strateji təhlil müəyyən olunmuş bazarda müəssisənin vəziyyətinin ümumi qiymətləndirilməsini, bazarın özünün dəyişməsinə nəzərə almaqla müəssisənin gələcəyinin qiymətləndirilməsini, yeni məhsulların əmələ gəlməsini və ya yaranmış tələbatın dəyişməsini, makroiqtisadi vəziyyətin dinamikasını nəzərdə tutur. Müəssisənin fəaliyyətinin diaqnostikasının kompleks şəkildə aparılması müəssisənin fəaliyyətinin bütün istiqamətlərinin (maliyyə, təchizat, istehsalın və marketinqin təşkili, kadrlardan istifadə, material və enerji xərcləri, investisiya təminatı) təhlilə cəlb olunmasını nəzərdə tutur.

Mütərəqqi təcrübələr göstərir ki, müasir dövrdə müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin diaqnostikası və proqnozlaşdırılması zamanı ənənəvi metod və göstəricilərdən istifadə gözlənilən nəticəni vermir. Belə ki, ənənəvi metod və göstəricilərdən istifadə zamanı müəssisənin fəaliyyətinə təsir edən bir çox amillər nəzərə alınmır və risk şəraitində vəziyyətə düzgün və vaxtı-vaxtında reaksiya vermək mümkün olmur. Odur ki, belə şəraitdə real nəticələr əldə etmək və təsirli tədbirlər işləyib hazırlamaq üçün beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə edilən SWOT təhlil və qiymətləndirmə metodu (şəkil 2) istifadə etmək vacibdir. SWOT strateji planlaşdırmada faktor və hadisələrin dörd kateqoriyaya bölünməsindən ibarət təhlil üsuludur. Bu zaman üst yarım hissədə müəssisənin daxili mühit amilləri ilə müəyyən olunan güclü tərəfləri və zəif tərəfləri, alt yarım hissədə ifə xarici mühit

amilləri ilə şərtlənən imkanlar və təhdidlər müxtəlif üsullarla (sorgular, müsahibələr, ekspert qiymətləndirmələri və s.) müəyyənləşdirilir və matris şəklində təqdim olunur. Sonra isə müvafiq təhlillər aparılır.

SWOT təhlil zamanı müəssisənin fəaliyyətindəki zəif və güclü tərəflər öyrənilib qiymətləndirilir ki, bu da güclü tərəflərin və imkanların artırılması, təhlükə və zəif tərəflərin təsirinin zəiflədilməsi, dəyişən xarici mühitin təsirinə uyğun dinamik dəyişikliyin həyata keçirilməsi üçün əsaslandırılmış təkliflər hazırlamağa imkan verir.

Faydalı		Zərərli	
Güclü tərəflər		Zəif tərəflər	
Daxili	1.	1.	
	2.	2.	
	3.	3.	
	.	.	
İmkanlar		Təhlükələr	
Xarici	1.	1.	
	2.	2.	
	3.	3.	
	.	.	

Şəkil 2. SWOT təhlil matrisi

Azəralüminium MMC-nin maliyyə vəziyyətinin risk yönümlü diaqnostikası və proqnozlaşdırılması mexanizminin təhlili göstərir ki, müəssisədə belə bir mexanizmin formalaşdırılması üzrə zəruri işlər görülmüş və müvafiq mexanizm yaradılmışdır. Bu mexanizmin müsbət cəhətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- zəruri inzibati-hüquqi, təşkilati və iqtisadi əsasların yaradılması;
- müəssisənin maliyyə vəziyyətinə daimi nəzarətin mövcudluğu;
- müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı çox sayda informasiyanın mütəmadi toplanması, emalı, təhlili və qiymətləndirilməsi;
- müəssisədə risklərin aşkarlanması, səbəblərinin öyrənilməsi, qruplaşdırılması və idarə edilməsi üzrə işin təşkili.

Bununla yanaşı, aparılan araşdırmalar göstərir ki, qeyd olunan müsbət cəhətlərə baxmayaraq, müəssisədə formalaşmış maliyyə vəziyyətinin risk yönümlü diaqnostikası və proqnozlaşdırılması mexanizminin aşağıdakı kimi bir sıra çatışmazlıqları da mövcuddur:

- İstifadə olunan mexanizmdə iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin diaqnostikası və məhsulun rəqabət qabiliyyətinin diaqnostikası kimi elementlər diqqətdən kənar qalmışdır;
- Müəssisədə kontrolinq kimi diaqnostika və proqnozlaşdırma alətdən istifadənin genişləndirilməsinə də ehtiyac var;
- Müəssisədə risk yönümlü diaqnostika və proqnozlaşdırma zamanı iqtisadi-riyazi üsullardan, xüsusilə simulyasiya modelləşdirilməsi üsullarından lazımi səviyyədə istifadə olunmur;
- Mexanizmin istifadəsi zamanı sistemliliyin təmin olunmaması və s.

Aparılan təhlilin nəticələrini ümumiləşdirərək bu qənaətə gəlirik ki, Azəralüminium MMC-nin maliyyə vəziyyətinin risk yönümlü diaqnostikası və proqnozlaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı tövsiyələrin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- Mexanizmdə müəssisənin iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin diaqnostikası və məhsulun rəqabət qabiliyyətinin diaqnostikası kimi elementlərin də təmsil olunmasının təmin edilməsi;
- Müəssisədə kontrolinq alətindən istifadənin genişləndirilməsi üçün tədbirlər görülməsi;
- Müəssisədə risk yönümlü diaqnostika və proqnozlaşdırma zamanı iqtisadi-riyazi üsullardan, xüsusilə simulyasiya modelləşdirilməsi üsullarından geniş şəkildə istifadənin təmin edilməsi;

- Mexanizmin istifadəsi zamanı sistemliliyin, o cümlədən sistemli yanaşma əsasında təhlilin kompleksliliyinin təmin edilməsi;
- Müəssisədə diaqnostika və proqnozlaşdırma işlərində müasir texnologiyaların tətbiqinə diqqətin artırılması və tədricən bu proseslərin avtomatlaşdırılması.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov Q.Ə. Mühasibat uçotu. Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2015. – 485 s.
2. Abbasov S.A. Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində maliyyə risklərinin idarə edilməsi məsələləri. Audit , 2020, №3, Cild 29, səh. 27-37.
3. Həsənlı M.X., Mehdiyeva L.T., Qurbanova T.T. Maliyyə, Bakı, 2006.
4. Xankişiyev B.A. Maliyyə nəzarəti. ADİU, Bakı, 2002.
5. Xudiyev N.N. “Sığorta işi: müasir kurs (dərslik)”. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2015.
6. Kazımlı X., Quliyev İ. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Bakı: “İqtisad Universiteti” – 2011, 187 s.
7. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. Bakı, Azənəşr-2011, 312 s.
8. Шалаев И.А., Соболева И.А. Современные методические подходы в управлении рисками промышленных предприятий. Журнал Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, №7 (17), 2016, стр.346-351.
9. Домашенко Д.В., Финогенова Ю.Ю. Современные подходы к корпоративному риск-менеджменту. Методы и инструменты. Магистр, Инфра-М, 2016, с. 304.
10. Buehlmann H. Mathematical methods in risk theory. Springer Verlag, 1970.-230 p.
11. Stefan Hunziker. Enterprise Risk Management: Modern Approaches to Balancing Risk and Reward 1st ed. Springer Gabler, 2019, 243 p.

WAYS TO IMPROVE THE MECHANISM OF RISK-ORIENTED DIAGNOSTICS AND PREDICTION OF THE FINANCIAL SITUATION IN THE NON-FERROUS METALLURGICAL INDUSTRY OF AZERBAIJAN

A.J.Safarli

Azerbaijan Technical University

E-mail: arzu.safarli@aztu.edu.az

Abstract. In this study, the financial risk management system of Azeraluminium LLC was chosen as the research object. Here, with reference to the current situation in the risk-oriented diagnosis and forecasting of the financial situation of Azeraluminium LLC, practical suggestions and recommendations have been developed for the pre-forecasting of possible financial risks that it may face and preventive measures in their management.

Keywords: *Market relations, financial risks, risk-oriented diagnostics, forecasting.*

ПУТИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА РИСКОРИЕНТИРОВАННОЙ ДИАГНОСТИКИ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ В ЦВЕТНОЙ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

А.Дж.Сафарли

Азербайджанский технический университет

E-mail: arzu.safarli@aztu.edu.az

Резюме. В данном исследовании в качестве объекта исследования была выбрана система управления финансовыми рисками ООО «Азералюминий». Здесь, применительно к сложившейся ситуации в области риск-ориентированной диагностики и прогнозирования финансового положения ООО «Азералюминий», разработаны практические предложения и рекомендации по предварительному прогнозированию возможных финансовых рисков, с которыми оно может столкнуться, и превентивных мероприятий по их управлению.

Ключевые слова: *рыночные отношения, финансовые риски, риск-ориентированная диагностика, прогнозирование.*